

Idealizmus

Békefi Bálint

2023. augusztus 24.

Idealizmus

Az idealizmus (gör. *idea* = 'alak', 'látszat' szóból) azt az álláspontot jelenti, amely szerint a lélek, az elme vagy a tudat az egyetlen alapvető valóság, és az anyagi világ végső soron nem több, mint tudatos tapasztalatok összessége.

Nevek és változatok

Teista idealizmus. A teista idealizmus szerint az általunk észlelt világot Isten teremtette – de a teremtés során nem hozott létre észleléstől független anyagot. A teremtett világ tehát nem áll többől, mint elmékből és az ő tapasztalataikból, amelyeket Isten „táplál beléjük”. A teista idealizmus egyszerre állítja, hogy az észleléseink valóságosak, és azt, hogy nem áll „mögöttük”, azokon „túl” valamilyen észlelhetetlen anyagi alap. A leghíresebb teista idealista *George Berkeley* (1685–1753) volt, de hasonló nézeteket képviselt *Nüsszai Szent Gergely* (335–?) kappadókiai egyházatyja, illetve *Jonathan Edwards* (1703–1758) református teológus, Berkeley amerikai kortársa is.

Buddhista idealizmus. A buddhizmus *jógácsára* (kb. „csak tudat”) irányzata, amelyet *Vaszubandhu* (4. sz.) alapított, tagadja az anyagi dolgok létezését. Azt vallja, hogy nem létezik más, mint tudat(folyam)ok, amelyek nem tartoznak hosszú távon fennálló személyekhez. Ezek tartalma a stabil külvilág benyomását biztosító, továbbá az emlékeket és egyéb behatásokat őrző „tár-tudatból” (*álaja-vidzsnyána*) bomlik ki. Az érzékszervek révén észlelt anyagi valóság tulajdonképpen illúzió, amelyet a tudatok, illetve azok egymásra hatása hoz létre.

Transzcendentális idealizmus. Transzcendentális vagy kritikai idealizmusnak nevezik *Immanuel Kant* (1724–1804) elméletét, amely a világot két részre osztja: az önmagukban, tapasztalatunktól függetlenül lévő dolgok világára és a „jelenségek világára”. Ez utóbbi az, amit meg tapasztalunk: ebben a világban vannak például színek, formák, tér és idő, valamint ok-okozati viszonyok. A jelenségek világa úgy jön létre, hogy az ember rávetíti az önmagukban létező dolgok világára saját gondolkodásának alapvető sémáit, kategóriáit. Ezt a szemüveget lehetetlen levenni, ezért egyedül a jelenségek világát vagyunk képesek megismerni.

Érvek

Ld. még a [materializmus](#) és a [dualizmus](#) elleni érveket.

A tudatfüggetlen anyag elképzelhetetlensége. Az idealizmus tagadásához szükséges azt állítanunk, hogy létezik egy tudatos tapasztalattól független anyagi világ. Ahhoz, hogy ezt az állítást megtöltsük tartalommal, az anyagi világot fel kell ruháznunk különböző tulajdonságokkal. Legalapvetőbb szinten ez a térbeli kiterjedés és helyzet, a más dolgoktól való távolság, vagy az azokhoz képest való mozgás. Azonban a térbeliségről alkotott fogalmunk is az érzékelésünkből származik – így viszont ha minden tapasztalathoz kapcsolódó tulajdonságot elvonatkoztatunk az anyagról alkotott fogalmunktól, akkor nem marad más, mint puszta matematikai összefüggések.

Azonban az anyagi világ pusztán matematikai leírása, amit a fizika nyújt, nem lehet az anyagi világ kielégítő leírása – érvelnek az idealisták. Ugyanis a matematikai összefüggések csak a részecskék (testek, hullámok, terek stb.) egymáshoz viszonyított tényleges (pl. gyorsulás) vagy potenciális (pl. tömeg¹) változásait, kölcsönhatásait határozzák meg, nem pedig önmagukban tekintett, „belső” természetüket. Tehát az állítás, hogy létezik tudatfüggetlen anyag, szinte értelmetlen, hiszen nem kifejezhető, vagy legalábbis nem ismert, hogy valójában minek a létezését állítjuk.

A tudatfüggetlen anyag megismerhetetlensége. Tegyük fel, hogy a tudatfüggetlen anyag létezése felfogható. Elképzelhető ekkor, hogy a tapasztalatainkat egy anyagi külvilág okozza – de mégsem zárhatjuk ki, hogy valami más. Mivel nincs semmilyen módunk eldönteni, hogy mi áll a tapasztalataink mögött, ezért sohasem lehet tudomásunk a tudatfüggetlen anyag létezéséről, sem arról, hogy (feltéve, hogy van) olyan-e, amilyennek tapasztalataink alapján gondoljuk, vagy egészen más.

Ellenérvek

Ld. még a [materializmus](#) melletti érveket.

Anyagi okozás. A hétköznapi tapasztalataink szerint az anyagi világ hat ránk. Ha bekalapálunk egy szöveget, azt látjuk és halljuk – ha pedig az ujjunkat találjuk el vele, érezzük is. Úgy tűnik, az anyagi világ ránk kifejtett hatása nem mindig rajtunk múlik: ha nyitott ablaknál alszunk és vihar támad, felébredhetünk a zajra vagy a hidegre; ha belázasodunk vagy napszúrást kapunk, az tompítja és torzítja a tudatunkat; ha családtagunk rosszul tesz fel valamit a polcra, az néhány órával később a fejünkre eshet. Mivel az idealizmus szerint a tudat alapvetőbb, mint az anyag, minden ilyen észleletünket mentális okra kell visszavezetnie. Ha feltesszük a kérdést, hogy kinek az elméje áll a tudatunk látszólag anyagi eredetű módosulásai mögött, három választ kaphatunk, és egyik sem mentes a problémáktól:

1 A tömeg ebben az értelmezésben azt fejezi ki, hogy mennyire nehéz egy testet gyorsítani (ti. mekkora erőre van szükség hozzá).

- *Önmagunk.* Az ún. *szolipszizmus* szerint önmagunk vagyunk az oka minden tapasztalatunknak. Ez a nézet elfogadhatatlannak tűnik, mivel nagyon nehezen tudja megmagyarázni a váratlan eseményeket, azt, amikor új tudást szerzünk, és a saját eredetünket is – emellett pedig életünk nagyját illúzióvá teszi.
- *Önmagunk és mások.* A buddhista idealizmus annyit változtat a szolipszista megoldáson, hogy a külvilág tapasztalatát nem csak önmagunknak, hanem más elmék hatásának is tulajdonítja. Tehát a tudatfolyamok egymással kölcsönhatásban állnak, és ennek kivetülése az anyagi világ látszata. Ez csak kevéssel magyarázza jobban a váratlan, látszólag természetes eseményeket, mint a szolipszizmus: tényleg mindig egy tudat felelős azért, ha fáj, hogy valami a fejemre esik?
- *Isten.* A teista idealizmus szerint valahányszor azt tapasztaljuk, mintha anyagi dolgok hatnának ránk, valójában Isten helyezi belénk azokat a tapasztalatokat. Azt a nézetet, amely szerint Isten helyettesíti az anyagi okozást, *okkazonalizmusnak* nevezik. Ez az előbbi alternatíváknál jobban megengedi, hogy az anyaginak vélt dolgok az egyes emberektől függetlenül fennálljanak és hassanak, illetve hogy többek által is észlelhetőek legyenek – azonban továbbra is megtévesztés áldozatainak fest le bennünket, amikor a tapasztalatainkra válaszul elfogadjuk az anyagi világ létezését.

Keresztény értékelés

A teista idealizmus képviselőinek fentebbi listájából is látszik, hogy egyes keresztények összeegyeztethetőnek tartják a hitüket és a Szentírást az idealizmussal. Bár egyértelmű ellentmondást kétségkívül nehéz találni, a keresztény idealizmus több bibliai tan átértelmezését vagy átértékelését vonhatja magával – igaz, az álláspont képviselői szerint ezek nem súlyos problémák:

- *Teremtés.* A Bibliában azt olvassuk, hogy Isten megteremtette az élettelen anyagi világot, majd belehelyezte a növényeket, az állatokat, végül pedig az embert (1Móz 1–2). Az idealizmus fényében az anyagi világ teremtése csak úgy értelmezhető, hogy Isten elkezdte az addigra már létező, érzékelésre képes lények – talán az angyalok (vö. Jób 38,4–7) – tapasztalatait megtölteni a teremtett világ benyomásaival. Hozzájuk csatlakoztak később a tudatos állatok² és az emberek.
- *Halál és feltámadás.* A Bibliában a halál a bűnbeesés legfőbb következménye (1Móz 2,17), az „utolsó ellenség” (1Kor 15,26), amelynek legyőzése Jézus Krisztus váltságahalálának egyik fő célja és eredménye volt (2Tim 1,10). Úgy tűnhet, hogy az idealista nézőpont csökkenti a halál súlyát, hiszen a testünk sem több, mint érzékszervi tapasztalatok összessége. Halálunkkor mindössze annyi történik, hogy mások a testünket élettelennek látják, mi pedig elveszítjük felette a befolyást.

² Az idealista logika szerint a tudattalan állatok pusztán a tapasztalatunkban léteznek, de az önálló tudattal bíró állatok az emberekhez és az angyalokhoz hasonlóan önálló észlelők. Nem magától értetődő, hogy melyik állat melyik csoportba tartozik.

Hasonlóképpen a feltámadás, ami Pál apostol számára központi jelentőségű volt a keresztény reménység és misszió szempontjából (1Kor 15,29–32), alig több mint az észlelésekben (sajátunkéban és másokéban) beállt változás.